

شهرهای قابل سکونت

فواید برنامه ریزی محیط زیست شهری

LIVEABLE CITIES

THE BENEFITS OF URBAN ENVIRONMENTAL PLANNING

نوشته:

اتحادیه شهرها (Cities Alliance)

ترجمه:

غلامرضا عباس زاده

سید علی حسین پور

انتشارات طحان/هله

ناشر تخصصی معماری و شهرسازی

- عنوان و نام پدیدآور : شهرهای قابل سکونت: فواید برنامه‌ریزی محیط زیست شهری/ نوشته اتحادیه شهرها؛ ترجمه
 غلامرضا عباس‌زاده، سید علی حسین‌پور.
 مشخصات نشر : تهران : طحان: هله، ۱۳۹۰.
 مشخصات ظاهری : ۱۸۶: مصور، بخشی(رنگی)، جدول.
 شابک : ۹۷۸-۹۶۴-۲۹۳۲-۳۱-۳
 وضعیت فهرست نویسی : فیبا
 یادداشت : عنوان اصلی: Liveable cities the benefits of urban environmental planning .: کتابنامه.
 یادداشت : کتابنامه.
 یادداشت : نمایه.
 عنوان دیگر : فواید برنامه‌ریزی محیط زیست شهری.
 موضوع : شهرسازی -- جنبه‌های زیست‌محیطی
 شناسه افزوده : عباس‌زاده، غلامرضا، مترجم
 شناسه افزوده : حسین‌پور، سیدعلی، ۱۳۶۴ - مترجم
 شناسه افزوده : اتحادیه شهرها
 شناسه افزوده : Cities Alliance
 رده بندی کنگره : ۱۶۶HT/ش ۹/۱۳۹۰
 رده بندی دیویی : ۱۲۱۶/۳۰۷
 شماره کتابشناسی ملی : ۲۶۱۰۵۷۰

شهرهای قابل سکونت

فواید برنامه‌ریزی محیط زیست شهری

نوشته: اتحادیه شهرها (Cities Alliance)

ترجمه: غلامرضا عباس‌زاده - سید علی حسین‌پور

ناشر: طحان ناشر همکار: هله

مدیر تولید: ابوالفضل چلاغلو

چاپ: پیام

صحافی: نوین

لیتوگرافی: آرمانسا

نوبت چاپ: اول ۱۳۹۰

شمارگان: ۱۵۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۲۹۳۲-۳۱-۳

قیمت: ۶۵۰۰ تومان

www.tahan-pub.com

کلیه حقوق نشر این اثر متعلق به شهرداری مشهد است.

تلفن‌های مرکز بخش انتشارات طحان: ۶۶۴۰۳۱۹۱ - ۶۶۴۰۳۲۰۸ - ۰۲۱

یادداشت مؤلفان

هر فرد گاهگاهی گزارش واقعا آینده ساز و جدیدی را در مورد جستجوی پایداری می‌خواند. نوشته حاضر با تمرکز بر چالش شهری، مطالعات موردی عینی را از شهرهای سرتاسر جهان که به نوعی با مشکلات درگیر هستند، یا در مواردی موفق شده اند از پس مشکلات و مسائلی از قبیل زباله و حمل و نقل تا آلودگی هوا و رودخانه، بر آیند، گردآوری کرده است.

جمع آوری و به اشتراک گذاری تجربیات و درس‌های آموخته شده، امری ضروری است؛ چرا که اگر جهان و مردمش بخواهند تهدیدات تغییر آب و هوا، بهره‌برداری بیش از حد از طبیعت و منابع طبیعی و فقر را مدیریت و برطرف کنند، دیگر برایشان وقت باقی نمی‌ماند.

بنابراین تجربیات ۱۲ منطقه شهری مورد مطالعه این کتاب- از شهرهای ساحلی همچون اسکندریه در مصر، بایامو در جزیره کارائیب کوبا و سکونتگاه‌های نیمه صحرائی مثل ناکورا در کنیا تا شهر در حال توسعه سریع یانگ ژو در چین و شهری صنعتی مثل کالگری در کانادا- فراتر از بازخوانی مناسب هستند.

این شهرها، در مورد اینکه چه روشی خوب کار کرده است، چه روشی ممکن است کار نکند و چه روشی در جای دیگر شکست خورده است درس‌هایی را می‌آموزند- درس‌هایی که اگر با دقت و موشکافی به آن‌ها بنگریم می‌تواند به شهرداران و مدیران زیست بوم‌های شهری قاره‌ها این شانس را بدهند تا ایده‌ها و روش‌های خلاقانه‌ای را که دیگران در جای دیگر موفقیت آن‌ها را به اثبات رسانده‌اند، بیازمایند.

این کتاب از راهکار ویژه توجه به پیام ساده "چرا این مطالعه موردی مهم است" استفاده می‌کند و گزینه‌های جالب توجهی هم درباره توسعه شهری پایدار ارائه می‌کند. شهر بایامو در کوبا با موقعیتی روبرو بود که حمل و نقل موتوری فقط برای ۱۵ درصد از مسافرت‌های روزانه محلی، فراهم بود، لذا در سال ۲۰۰۴ دوباره به درشکه‌های اسبی روی آورده است. در حال حاضر خدمات درشکه‌های اسبی حدود ۴۰ درصد از نیازهای حمل و نقل محلی را برطرف می‌کند، این امر نشان می‌دهد که حمل و نقل موتوری تنها راه حل مشکل حمل و نقل عمومی نیست.

پیام های "بومی" بسیاری وجود دارند- مدیریت محیط زیست می‌تواند بودجه شهرها را افزایش دهد، برای جذب سرمایه گذار، ابزار بازاریابی قوی فراهم آورد و در بهداشت عمومی و ریشه کن کردن فقر، سهم ایفا نماید.

نکته دیگر اینکه بسیاری از مناطق شهری فعالانه سیاست‌های دستور کار محلی ۲۱ را دنبال می‌کنند، دستور کار ۲۱ بر چگونگی توافق‌هایی که ۱۵ سال پیش در نشست سران زمین در ریو انجام شد، و با نیازهای اوایل قرن ۲۱، سازگار و مناسب باقی ماند، تأکید دارد.

فراتر از همه موارد، این کتاب نشان می‌دهد که هر استراتژی شهری پایدار موفق، برای شکوفایی و رونق، باید از حمایت و مشارکت گروه‌ها، اجتماعات و فرد فرد شهروندان محلی، بهره‌برداری کند.

آخیم استینر (Achim Steiner)

مدیر اجرایی
UNEP

کاترین سیرا (Katherine Sierra)

نایب رئیس، توسعه پایدار
بانک جهانی

بیشگفتار

توسعه کالبدی بی رویه و فاقد برنامه ریزی مطلوب در دهه های گذشته، ظرفیت های اکولوژیک و توانایی اکوسیستم های طبیعی را محدود ساخته است و اثرات زیانباری بر محیط زیست وارد آورده که آلودگی هوا، آب، خاک، تخریب محیط طبیعی پیرامونی شهر و غیره از پیامدهای آن بوده است. در پی این توسعه های مخرب، در سه دهه پایانی قرن ۲۰، تقاضا برای توسعه پایدار شهری و شهرهای پایدار افزایش یافته و به مهمترین محور فراروی بشریت در قرن ۲۱ تبدیل شده است، به گونه ای که اطلاق عنوان "قرن محیط زیست" ناشی از اهمیت این مسأله در ابعاد جهانی است.

امروزه هدف عمده تمامی مجامع شهری و مدیران و دست اندرکاران امور شهر، دستیابی به توسعه ای از شهر است که بتواند با حفظ حداکثری منابع، بیشترین مطلوبیت محیطی و کیفیت زندگی را برای ساکنان رقم زند، به این منظور، در دهه های اخیر، محیط زیست محوری اصلی در سیاستها، برنامه ها و طرح های توسعه شهری در جهان توسعه یافته و کمابیش در کشورهای در حال توسعه بوده است.

در نظام برنامه ریزی شهری ایران تاکنون، ابعاد کیفی محیط شهری کمتر مورد توجه قرار گرفته است به طوری که هر روز بیش از پیش ردپای طبیعت و زیبایی های آن کم رنگ تر شده و توسعه های خشک و بی روح جایگزین آن می گردد. لذا طرح های جامع و سنتی که برنامه ریزی شهری را به برنامه ریزی کالبدی محدود می سازد، دیگر پاسخگو نبوده و برنامه ریزی و مدیریت شهری کشور، رویکردهای جدیدی را می طلبد که پیوند شهر را با طبیعت مستحکم تر ساخته و شهر را به سوی سرزندگی و پویایی بیشتر رهنمون گردد و ابعاد دیگر توسعه شهر همچون محیط زیست در آن مورد توجه قرار گیرد.

این کتاب حاوی تجارب مدیریتی و اجرایی موفق در زمینه مدیریت محیط زیست و نحوه وارد نمودن آن در برنامه های توسعه شهری است که به همت معاونت برنامه ریزی و توسعه شهرداری مشهد (مدیریت توسعه و پژوهش) به فارسی ترجمه گردیده است. از آنجا که ارزیابی تجربه های پیشین و برنامه ها و سیاست های پیشنهادی برای مدیریت محیط زیست شهری و بومی سازی نتایج حاصل می تواند در رویکردهای برنامه ریزی و مدیریت شهری ایران مؤثر افتد، این کتاب می تواند برای کلیه متخصصان امر و مدیران شهری و سایر عوامل دست اندرکار در توسعه شهر، مفید باشد.

لازم است قدردانی خود را از حمایت های بی شائبه جناب آقای مهندس پژمان شهردار محترم و تلاش های جناب آقای مهندس شاکری روش مدیر توسعه و پژوهش شهرداری مشهد و اعضای گروه تحقیقات برنامه ریزی و توسعه پایدار شهری این مدیریت آقایان غلامرضا عباس زاده و سید علی حسین پور به جهت ترجمه این کتاب ارزشمند اعلام نمایم. آشکار است که ترجمه کتاب علیرغم دقت نظر به عمل آمده خالی از اشکال نمی باشد و مترجمان این اثر مشتاقانه منتظر دریافت نظرات سازنده شما در ارتقاء سطح این مجموعه در چاپ های آتی آن می باشند.

محمد مهدی برادران

معاون برنامه ریزی و توسعه شهرداری مشهد

مقدمه مترجمان

شهرها محل تجمع اجتماعات انسانی و کانون تولید، مصرف و رفت و آمدند و برای تداوم حیات و فعالیت خود به منابع طبیعی و فضا نیاز شدید دارند. در عین حال به دلیل ویژگی‌های خاص خود مبنی بر شلوغی و تراکم‌های بیش از حد، مهمترین کانون آلودگی‌های زیست محیطی به شمار می‌روند. تمام شهرها به واسطه رشد روز افزون مصرف کالا، شرایط اقلیمی را تغییر می‌دهند، مواد شیمیایی سمی تولید می‌کنند، در انقراض گونه‌های مختلف حیات و در تخریب جنگل‌ها و منابع جنگلی نقش فعالی دارند. تعداد شهرهایی که کاهش مشکلات زیست محیطی در آنها گزارش شده بسیار اندک است. مشکلات مربوط به محیط زیست شهری، از جمله آلودگی هوا، استفاده بی رویه از منابع آب، تغییرات اقلیمی و تخریب و انهدام منابع، با در هم نوردیدن محدوده‌های شهری، سلامت، سعادت، رفاه و مشاغل شهروندان را به مخاطره می‌اندازند.

تمرکز بالای جمعیت، تولید، مصرف انرژی، آب، کالا و خدمات در یک مکان، فشار بسیار شدیدی را بر محیط زیست محلی و منطقه‌ای و جهانی وارد می‌آورند. از این رو شهرها نقش محوری در تخریب محیط زیست ایفا می‌کنند. امروزه مباحث محیط زیستی از جمله مسائل عمده شهرهای توسعه یافته و در حال توسعه به شمار می‌رود که توجهات جوامع مختلف را به خود جلب نموده و تلاش‌هایی در جهت کاهش این مسائل صورت گرفته است که هرچند مفید اما ناکافی بوده و لزوم توجهات بیشتری را می‌طلبد.

انسان شهرنشین امروزی برای گریز از آسیب‌های متعدد محیطی نیازمند برنامه‌ریزی مناسب در خصوص تعادل بخشی به فضای زندگی است. در این راستا برنامه‌ریزی محیط زیست شهری از گرایش‌های جدید برنامه‌ریزی شهری است که به طور نسبی و در چارچوبی تخصصی و شفاف به درک پیامدهای ناشی از اجرای طرح یا پروژه‌ها در شهر کمک می‌کند. به بیان ساده‌تر، برنامه‌ریزی زیست محیطی در دو سطح می‌تواند مورد توجه قرار گیرد. اول، وجه نظری آن است که در طول چند دهه‌ای که از آغاز رسمی برنامه‌ریزی زیست محیطی می‌گذرد، تکامل پیدا کرده است. این وجه به توجیه بعضی تجارب و نظریه‌ها در طول زمان و اهداف برنامه‌ریزی زیست محیطی می‌پردازد. وجه دیگر آن به کار بستن روش برنامه‌ریزی محیط زیستی از طریق قوانین و روش‌هایی است که تبیین و تدوین شده‌اند.

کتاب "شهرهای قابل سکونت، فواید برنامه‌ریزی محیط زیست شهری" نظریات و نکاتی را در این زمینه مورد اشاره قرار داده و مشخص می‌سازد که توجه به مقوله محیط زیست در برنامه‌ریزی شهری می‌تواند اشکال مختلفی از دیدگاه جامع و کلی تا نگرش بخشی داشته باشد.

کتاب به چهار بخش اصلی و دو پیوست تقسیم شده است. بخش یک که زمینه اصلی را تشکیل می‌دهد، در این مورد بحث می‌کند که محیط زیست شهری با مدیریت درست، کلید توسعه پایدار و کاهش فقر است. امروز، تقریباً در سطح جهانی و در تمام سطوح دولت این دیدگاه وجود دارد که در نظر گرفتن ملاحظات زیست محیطی در برنامه‌ریزی شهری و مدیریت امری ضروری است. چنین دیدگاهی در همه جنبه‌های زندگی شهری و مسائل حاشیه‌ای همچون بهداشت، فقر، امنیت و توسعه اقتصادی، تأثیرات چشمگیری دارد.

بخش دو چهارچوب‌های اصلی برنامه‌ریزی محیط زیست شهری را به تصویر می‌کشد. این بخش سطوح اولیه، موانع موجود بر سر راه ادغام شدن را تعریف می‌کند و شرح مختصری از ابزارها را برای ادغام زیست محیطی ارائه می‌دهد. سپس برخی از سیاست‌ها، فرآیندها، برنامه‌ریزی و ابزارهای مدیریتی را که می‌تواند در فرآیند ادغام محیط زیست با برنامه‌ریزی شهری به کار گرفته شود، به صورت مستند ارائه می‌کند.

بخش سه برخی از روش‌های استفاده از اینگونه ابزارها از جمله برنامه‌ریزی توسعه یکپارچه (IDP)، استراتژی‌های توسعه شهری (CDS)، برنامه‌ریزی اکوشهر، اکوبودجه و ارزیابی محیط زیست استراتژیک را مورد آزمایش قرار می‌دهد.

بخش چهار از مباحث فوق نتیجه‌گیری می‌کند و توصیه‌هایی را برای برنامه‌ریزی محیط زیست شهری که رهبران شهر، تصمیم‌گیرندگان شهری و همکارانشان را هدف قرار داده، عرضه می‌کند.

در ادامه این مطالب، پیوست یک شامل دوازده مطالعه موردی از کشورهای مختلف قرار گرفته که روش‌های شهری مختلفی بکار برده شده برای برنامه‌ریزی محیط زیست شهری را مورد مطالعه قرار می‌دهد و در نهایت پیوست دو، نمونه ابزارهای کلیدی، که در این زمینه کاربرد دارد، را ارائه می‌نماید. هدف مترجمان کتاب این است تا با تدقیق در برنامه‌ریزی محیط زیست شهری در کشورهای مختلف، امکان بهره‌گیری از برخی دستاوردهای نوین در این حوزه را برای اساتید، دانشجویان و بالادست مدیران و مسئولان شهری فراهم گردانند. امید است کتاب حاضر، مورد توجه اربابان نظر و صاحبان اندیشه خاصه در حوزه برنامه‌ریزی و مدیریت شهری قرار گیرد.

در پایان از مجموعه شهرداری مشهد و حمایت‌های بی دریغ و گرانبه‌ای شهردار محترم جناب آقای مهندس پژمان، جناب آقای مهندس محمدمهدی برداران معاون برنامه‌ریزی و توسعه و مهندس مجتبی شاکری روش مدیر توسعه و پژوهش که زمینه چاپ این کتاب را فراهم آوردند، تشکر می‌نماییم.

امید است که خوانندگان و صاحب‌نظران محترم، ما را از راهنمایی‌ها و پیشنهادهای ارزشمند خود برای تصحیح و تکمیل این مجموعه در چاپ‌های بعدی بهره‌مند نموده و با ارائه نظرات و انتقادات سازنده خود امکان بهبود و کاهش نقصان موجود را فراهم گردانند.

غلامرضا عباس زاده، سید علی حسین پور

بخش یک: شهرها و محیط زیست شهری

۱۸	زندگی شهری - سیمای آینده
۲۱	محیط زیست - سرمایه حیاتی شهرها
۲۷	تأثیرات متقابل درونی شهر - محیط زیست
۲۷	پیوند سلامت - محیط زیست - فقر
۲۸	جمعیت در معرض خطر بیشتر
۲۹	مخاطرات و بحران‌های سلامت محیط زیست
۳۱	دولت‌های محلی و محیط زیست شهری
۳۳	ادغام ملاحظات زیست محیطی در برنامه‌ریزی شهری: مزایا

بخش دو: چگونگی ادغام محیط زیست در استراتژی‌های برنامه‌ریزی شهری

۴۲	سطوح ورودی
۴۳	موانع ادغام
۴۳	ابزارهای ادغام زیست محیطی: مروری کلی
۴۳	ابزارهای سیاستی
۴۳	ابزارهای اطلاعاتی
۴۴	ابزارهای اختیاری
۴۴	ابزارهای اقتصادی
۴۷	ابزارهای تنظیمی
۴۸	ابزارهای فرآیندی
۴۹	چشم‌اندازسازی
۴۹	مطالعات پایه‌ای
۵۰	روش‌های مشارکتی
۵۱	ابزارهای برنامه‌ریزی
۵۱	پروفایل‌های زیست محیطی
۵۳	تحلیل SWOT
۵۴	ارزیابی ردپای اکولوژیکی سریع
۵۴	سیستم‌های مونی‌تورینگ و شاخص‌ها
۵۵	ارزیابی استراتژیک زیست محیطی (SEA)

فهرست مطالب

شماره صفحه

۵۶	سایر ابزارهای برنامه‌ریزی
۵۶	ابزارهای مدیریتی
۵۶	بودجه و ممیزی زیست محیطی
۵۷	سایر ابزارهای مدیریت زیست محیطی
بخش سه: برخی نمونه‌های ادغام زیست محیطی	
۶۰	۱. برنامه‌ریزی توسعه یکپارچه (IDP)
۶۳	۲. استراتژی‌های توسعه شهری (CDS)
۶۴	۳. برنامه‌ریزی اکوسیستی
۶۸	۴. اکوبودجه
۶۹	۵. ارزیابی استراتژیک محیط زیست
بخش چهار: نتایج و پیشنهادات	
۷۶	نتیجه‌گیری‌ها
۷۷	پیشنهاداتی برای همکاران مالی بین‌المللی
۷۷	پیشنهاداتی برای شهرداران و برنامه‌ریزان شهری
پیوست یک: مطالعه‌های موردی	
۸۱	فرمانداری اسکندریه، مصر
۸۲	چرا این مطالعه موردی مهم است
۸۲	سابقه شهری
۸۳	شیوه مدیریت شهری
۸۳	مطالعه موردی
۸۶	نقطه ورود زیست محیطی
۸۷	نتایج
۸۷	درس‌های آموخته شده
۸۸	قابلیت تکرار
۸۹	منطقه کلانشهری بانکوک، تایلند
۹۰	چرا این مطالعه موردی مهم است
۹۰	سابقه شهری
۹۱	شیوه مدیریت شهری

شماره صفحه

فهرست مطالب

۹۲	مطالعه موردی
۹۳	نقطه ورود زیست محیطی
۹۴	نتایج
۹۴	قابلیت تکرار
۹۵	شهرداری بایامو، جمهوری کوبا
۹۶	چرا این مطالعه موردی مهم است
۹۶	سابقه شهری
۹۶	روش مدیریت شهری
۹۶	مطالعه موردی
۹۹	نقطه ورود زیست محیطی
۱۰۰	نتایج
۱۰۱	درس‌های آموخته شده
۱۰۲	قابلیت تکرار
۱۰۳	ایالت بُهْل، فیلیپین
۱۰۴	چرا این مطالعه موردی مهم است
۱۰۴	سابقه شهری
۱۰۴	شیوه مدیریت شهری
۱۰۴	مطالعه موردی
۱۰۷	نقطه ورود زیست محیطی
۱۰۷	نتایج
۱۰۸	درس‌های آموخته شده
۱۰۸	قابلیت تکرار
۱۰۹	شهرداری بورگاس، بلغارستان
۱۰۹	چرا این مطالعه موردی مهم است
۱۱۰	سابقه شهری
۱۱۰	شیوه مدیریت شهری
۱۱۱	مطالعه موردی
۱۱۳	نقطه ورود زیست محیطی

شماره صفحه

فهرست مطالب

۱۱۴	نتایج
۱۱۶	درس‌های آموخته شده
۱۱۶	قابلیت تکرار
۱۱۷	شهر کالگری، کانادا
۱۱۷	چرا این مطالعه موردی مهم است
۱۱۸	سابقه شهری
۱۱۸	روش مدیریت شهری
۱۱۸	مطالعه موردی
۱۲۱	نقطه ورود زیست محیطی
۱۲۱	نتایج
۱۲۲	درس‌های آموخته شده
۱۲۳	قابلیت تکرار
۱۲۴	کیپ تاون، افریقای جنوبی
۱۲۵	چرا این مطالعه موردی مهم است
۱۲۵	سابقه شهری
۱۲۷	روش مدیریت شهری
۱۲۷	مطالعه موردی
۱۳۰	نقطه ورود زیست محیطی
۱۳۰	نتایج
۱۳۰	درس‌های آموخته شده
۱۳۱	قابلیت تکرار
۱۳۱	گویانایا، برزیل
۱۳۲	چرا این مطالعه موردی مهم است
۱۳۲	سابقه شهری
۱۳۳	روش مدیریت شهری
۱۳۳	مطالعه موردی
۱۳۵	نقطه ورود زیست محیطی
۱۳۵	نتایج

شماره صفحه

فهرست مطالب

۱۳۷	درس‌های آموخته شده
۱۳۸	قابلیت تکرار
۱۳۹	مانیزالس، کلمبیا
۱۴۰	چرا این مطالعه موردی مهم است
۱۴۰	سابقه شهری
۱۴۰	روش مدیریت شهری
۱۴۰	مطالعه موردی
۱۴۲	نقطه ورود زیست محیطی
۱۴۲	نتایج
۱۴۳	درس‌های آموخته شده
۱۴۳	قابلیت تکرار
۱۴۴	ناکورا، کنیا
۱۴۴	چرا این مطالعه موردی مهم است
۱۴۵	سابقه شهری
۱۴۶	روش مدیریت شهری
۱۴۶	مطالعه موردی
۱۴۹	نتایج
۱۵۰	نقطه ورود زیست محیطی
۱۵۰	درس‌های آموخته شده
۱۵۰	قابلیت تکرار
۱۵۱	پورتوآلگری، برزیل
۱۵۱	چرا این مطالعه موردی مهم است
۱۵۲	سابقه شهری
۱۵۲	روش مدیریت شهری
۱۵۲	مطالعه موردی
۱۵۵	نقطه ورود زیست محیطی
۱۵۵	نتایج

فهرست مطالب

شماره صفحه

۱۵۶	درس‌های آموخته شده
۱۵۶	قابلیت تکرار
۱۵۷	یانگ ژو، جمهوری خلق چین
۱۵۷	چرا این مطالعه موردی مهم است
۱۵۷	سابقه شهری
۱۵۷	روش مدیریت شهری
۱۵۸	مطالعه موردی
۱۶۱	نتایج
۱۶۲	نقطه ورود زیست محیطی
۱۶۲	درس‌های آموخته شده
۱۶۳	قابلیت تکرار

پیوست دو: نمونه ابزارهای کلیدی

۱۶۶	ابزار سیاست داوطلبانه: تدارکات پایدار (تدارکات اکولوژیکی، خرید سبز)
۱۶۸	ابزار فرآیندی: چک لیست‌هایی برای کنفرانس چشم‌اندازسازی
۱۷۰	ابزار فرآیندی: راهبردها و برنامه‌هایی که بر مشارکت، تمرکز می‌کنند
۱۷۱	ابزار فرآیندی: ساخت یک نیمرخ زیست محیطی
۱۷۲	ابزار فرآیندی: تحلیل SWOT
۱۷۳	ابزار فرآیندی: گام‌هایی در ارزیابی ردپای اکولوژیکی سریع
۱۷۵	ابزار فرآیندی: بازبینی و شاخص‌ها
۱۷۸	ابزار فرآیندی: گام‌هایی در ارزیابی استراتژیک زیست محیطی
۱۷۹	ابزار فرآیندی: فازهای بودجه‌ریزی اکولوژیکی
۱۸۱	منابع
۱۸۵	وب سایت‌های مفید